

**Wojciech Misztal, *Homo ethicus – homo moralis. Marii Ossowskiej koncepcja socjologii moralności*,  
Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2017, ss. 255.**

Publikacja Wojciecha Misztala ukazała się w 2017 r. nakładem Wydawnictwa Naukowego Scholar w Warszawie. Jako pozycja odnosząca się do recepcji jednej z najbardziej oryginalnych i płodnych perspektyw wypracowanych przez polską socjologię instytucjonalną domaga się szerszej analizy i rozpowszechnienia w środowisku naukowym. W tytule pracy zaakcentowano pojęcie człowieka w kontekście jego przypisania do etyki oraz moralności. Zamysłem autora mogło być tutaj umiejscowienie jednostki pomiędzy tymi sferami, które narzucają jej pewien schemat interakcyjny. Tytuł nawiązuje ponadto do kontinuum w ukazywaniu człowieka jako istoty kierującej się wartościami i normami, czyli głównymi elementami zinterioryzowanymi w procesie socjalizacji.

Na samym wstępie trzeba zaznaczyć, że opis dorobku uznanego uczonego i tym samym porównywanie jego dziedzictwa z obecnym stanem wiedzy jest zadaniem trudnym i wymagającym, gdyż często klasyczne stwierdzenia ulegają zniekształceniu przez wielość interpretacji oraz modyfikacji. Tym bardziej należy pogratulować autorowi, że podjął się tego zadania i jak sądzę – udało mu się skonstruować bardzo pożyteczną publikację, znacznie poszerzającą dotychczasowy stan wiedzy o dorobku Marii Ossowskiej z dziedziny socjologii moralności.

Przystępując do recenzji najnowszej pozycji autorstwa Wojciecha Misztala, trzeba zwrócić uwagę na powrót do analizy treści wypracowanych na gruncie polskiej socjologii instytucjonalnej. Zatem ustalenia terminologiczne, koncepcje teoretyczne oraz postulaty badawcze z okresu powojennego polskiej socjologii okazują się ciekawym źródłem inspiracji dla współczesnych badaczy. W recenzowanej pracy autor wskazuje jednakże na pewne ułomności tego okresu, które przewyciężała w swojej twórczości właśnie Maria Ossowska. We wstępie Wojciech Misztal akcentuje wysoką rangę polskiej socjologii z okresu dwudziestolecia międzywojennego, podając najbardziej zasłużone postaci, takie jak Ludwik Gumpłowicz, Bronisław Malinowski, Leon Petrażycki czy Florian Znaniecki. Jednocześnie wskazuje również niedoskonałości wynikające z takiego, a nie innego porządku polityczno-administracyjnego: „Jednakże wysoka pozycja polskiej socjologii nie została utrzymana po II wojnie światowej. Jednym z powodów był niezawiniony przez socjologów kryzys instytucjonalny. Wielu badaczy zamknęło się w kręgu problematyki krajowej. Wyjątki w tej mierze były nieliczne. Należała do nich Maria Ossowska, której zarzucano unikanie polskiej problematyki i literatury socjologicznej. Jej koncepcja teoretyczna i metodologiczna długo pozostawała nie w pełni rozpoznana i opracowana” (Misztal 2017: 7). Określając w ten sposób przedmiot swojej pracy, autor w pewien sposób podejmuje się próby odczytania moralności i etyki na nowo, akcentując wątki będące do tej pory w ukryciu.

Recenzowana praca liczy 255 stron. Na jej treść składa się sześć rozdziałów ze wstępem, podsumowaniem i bibliografią (z wyszczególnionymi pracami Marii Ossowskiej). Całość uzupełniona jest bardzo przydatnym indeksem nazwisk, co pomaga w lekturze przedmiotowej pracy, będącej rodzajem przewodnika i zarazem wprowadzenia do twórczości polskiej uczzonej. Forma pracy predestynuje do nazywania jej kompendium wiedzy na temat poglądów Marii Ossowskiej w dziedzinie szerokiego ujęcia norm moralnych.

Co ważne, we wstępie (na stronach 8-11) zamieszczono krótki rys biograficzny Marii Ossowskiej, dzięki czemu potencjalni czytelnicy mogą porównać dorobek pisarski z wydarzeniami z życia polskiej uczzonej. Zabieg ten dodaje również wartości samej narracji, gdyż można nie tylko obcować z materiałem naukowym, lecz także poznać najważniejsze fakty z życia prywatnego czy zawodowego. Warto w tym miejscu przytoczyć również zasadniczy cel pracy wyłożony przez jej autora: „Motywem przewodnim tej książki jest chęć przedstawienia w syntetycznej postaci dorobku Marii Ossowskiej w zakresie socjologii moralności. Głównym

zamierzeniem zaś – odtworzenie naukowej drogi ukształtowania się koncepcji socjologii moralności, która, zgodnie z kryteriami stawianymi nauce, stała się pełnoprawną subdyscypliną socjologii. (...) W syntetycznym ujęciu jest to projekt badawczy wychodzący od ustaleń etycznych – *homo ethicus* i zmierzający ku w pełni ukształtowanym koncepcjom socjologicznym – *homo moralis*” (Miształ 2017: 11-12). Tak postawiony cel jest konsekwentnie realizowany w recenzowanej pracy.

Rozdział pierwszy zatytułowany *Kryteria nauki o moralności* stanowi klasyczne wprowadzenie teoretyczne w omawianą problematykę. Poruszono w nim kwestie związków etyki i moralności, a także wymieniono prekursorów opisowych badań nad moralnością. Ponadto autor przedstawia w tym rozdziale program nauki o moralności jako oryginalny koncept Marii Ossowskiej. „Podstawowym założeniem programu badawczego była obserwacja tego, »co ludzie uważają za dobre i co za złe, co nakazują czynić i od czego nakazują się wstrzymać, (...) jakie motywy pchają ludzi do tego, a nie innego oceniania, jakie motywy kierują nimi nie tylko w ocenianiu, ale i w postępowaniu«” (Miształ 2017: 25-26; również Ossowska 1957: 5).

W rozdziale drugim (*Problem definicji moralności*) autor z kolei opisuje różnorakie próby konstrukcji definicji analitycznej pojęcia moralności, którym posługiwała się Maria Ossowska w swoich pracach. Ponadto zrekonstruowane zostają dochodzenia poznawcze polskiej socjolog w obszarze takich pojęć, jak m.in. intuicje potoczne przejawiające się w analizie semantycznej koncepcji oceny i normy moralnej, analizy pojęć powinności i przeżyć czy charakterystyka wyrzutu sumienia. Oglądowi zostało również poddane umiejscawianie moralności w zakresie pojęciowym faktu społecznego.

Kolejny rozdział to próba reinterpretacji i ukazania w nowym świetle jednego z kluczowych terminów w twórczości Marii Ossowskiej, mianowicie pojęcia *ethosu*. Autor stara się przedstawić ten termin w kontekście narzędzia poznawczego. Opisowi zostają poddane następujące rodzaje *ethosu*: arystokratyczny (starożytny), rycerski, dworzan, gentlemiana, mieszczański, szlachecki, chłopski oraz robotniczy. Definicja *ethosu*, zaproponowana przez Marię Ossowską, pokazuje charakterystyczne cechy danej grupy czy zbiorowości i tylko w kontekście społecznym powinny one być prezentowane. „Ethos (...) to styl życia jakiejś społeczności, ogólna (...) orientacja jakiejś kultury, przyjęta przez nią hierarchia wartości, bądź formułowana *explicite*, bądź dająca się wyczytać z ludzkich zachowań” (Ossowska 1986: 256).

Rozdział czwarty, zatytułowany *Sposoby ujmowania zjawisk moralnych*, traktuje o aspektowości i zmienności moralności, także jej różnorodnej konceptualizacji. Maria Ossowska odwołuje się w szerokiej perspektywie chociażby do Emila Durkheima, jednakże wskazuje również na nieścisłości w argumentacji ojca socjologii akademickiej. Główną prezentowaną tutaj tezą jest z pewnością nawiązanie do znanego powszechnie stwierdzenia, które przypisuje moralności społeczną genezę. Autor przywołuje za Marią Ossowską w tej części pracy cztery interpretacje potwierdzające ten stan rzeczy – moralność jako fakt społeczny. Pierwsza z nich dotyczy ocen i wskazań, jakimi kierują się jednostki w codziennych interakcjach – przyjmuje się, że jest to wytwór grup społecznych. Stanowisko to potwierdza narzucanie norm jednostce przez społeczeństwo i jako takie ujmowane jest jako „konwencjonalizm lub dekretalizm społeczny”, przyjmując też postać „hipostazowania społeczeństwa” (Miształ 2017: 142-143). Druga interpretacja polega na związaniu moralności z samym charakterem życia społecznego. „Człowiek może być istotą moralną tylko dlatego, że żyje w społeczeństwie. Moralność polega więc na solidarności” (Miształ 2017: 143). Z kolei trzecia interpretacja odnosi się do kreacji moralności przez warunki społeczne. „Treść ocen moralnych jest uzależniona od tego, jak jest ukształtowana dana zbiorowość. Moralność jest bowiem wytworem określonych warunków społecznych, a to prowadzi do relatywizmu” (Miształ 2017: 144). Z kolei ostatnia interpretacja moralności odnosi się do społecznego uzasadniania, czyli jest to moralność widziana pod kątem interesu społeczeństwa (Miształ 2017: 144). Przedstawione tutaj zależności ukazują bogactwo odniesień moralności do aspektowości działań społecznych. Następnie Wojciech Miształ przechodzi do analizy równie ciekawego fenomenu, jakim jest ukazywanie moralności przez pryzmat analizy jako zmiennej zależnej oraz zmiennej niezależnej.

Zasygnalizowane w poprzednim rozdziale kryteria przypisywania cech zmiennych dla moralności znajdują uzasadnienie i pełne rozwinięcie w rozdziale piątym, w którym poddano analizie złożoną i zarazem wysublimowaną metodologię badania moralności jako faktu społecznego. „Analiza funkcjonalizmu jako teorii naukowej stosowanej w badaniach nad moralnością skłoniła Marię Ossowską do refleksji nad racjonalnym sposobem wyjaśnienia reguł moralnych. Przyjmując ewolucjonistyczne stanowisko Durkheima, należałoby

uznać, że reguły moralne, bez względu na ich treść, zawsze służą spójności grupowej. (...) Rozważania dotyczące stosowania teorii funkcjonalnej w badaniach moralności Maria Ossowska zamyka analizą relatywizmu kulturowego” (Misztal 2017: 199). Przyjmując to klasyczne założenie socjologizmu, Maria Ossowska stara się być jak najbliżej jądra nauk społecznych, jednakże mając cały czas na uwadze postulat związania teorii z empirią, zwracając się tym samym ku postulatam eklektycznych oraz interdyscyplinarnych badań nad zjawiskiem moralności.

Szósty i ostatni rozdział recenzowanej pracy poświęcony został recepcji oraz kontynuacji dzieła naukowego Marii Ossowskiej. Wojciech Misztal wskazuje w tej części swojej pracy na zasadnicze charakterystyki jej dorobku oraz korzystanie z niego przez współczesnych badaczy. „Postawę badawczą Marii Ossowskiej charakteryzuje ostrożność w formułowaniu uogólnień. Jest to dominująca cecha jej prac, rzutująca na ich odbiór w kręgu czytelników. Jej twórczość cechuje przewaga analizy nad syntezą, a także brak jednoznacznych i zdecydowanych rozstrzygnięć, co uniemożliwia lub utrudnia rozpoznanie stanowiska Ossowskiej, zakwalifikowanie autorki do jakiejś orientacji filozoficznej” (Misztal 2017: 203). Mimo braku jednolitego stanowiska teoretycznego recepcja dzieła polskiej socjolog moralności jest globalna i wykracza poza ramy samej socjologii. Warto przytoczyć, że do jej kontynuatorów należą m.in.: Ija Lazari-Pawłowska, Janusz Mariański, Krzysztof Kiciński czy Adam Podgórecki i Zygmunt Bauman.

W podsumowaniu Wojciech Misztal przedstawia wnioski, jakie wynikają z przybliżenia ustaleń Marii Ossowskiej, które zostały poczynione we wcześniejszych częściach jego opracowania. Przede wszystkim, wobec polisemiczności pojęcia moralności, akcentowane jest wprowadzenie przez Ossowską koncepcji ethosu jako kategorii znacznie bardziej operacyjnej. „W pełni ukształtowana koncepcja ethosu wiąże się z ujawnieniem kryteriów wyróżniania pojęcia moralności. Widoczna stała się tu prospołeczna orientacja uczoney. Piony wyróżnione w moralności odwoływały się do zasad »higieny współżycia« społecznego i perfekcjonistycznego nurtu w moralności, nakazując poszanowanie godności swojej i cudzej. (...) Maria Ossowska doszukiwała się specyfiki zachowań moralnych w związkach społecznych. Moralność w jej poszukiwaniach jawi się jako efekt społecznej natury człowieka” (Misztal 2017: 238). Ponadto ustalenia polskiej socjolog moralności wiążą jej pracę z teoretyczną warstwą zarówno Maxa Webera (wymiar epistemologiczny), jak i perspektywą antropologiczną (Misztal 2017: 238-239).

Podsumowując, koncepcje Marii Ossowskiej, pionierki socjologii moralności, stały się klasyczne we współczesnej nauce społecznej, stanowią po dziś dzień źródło wielu inspiracji teoretycznych i empirycznych. Dzięki takim pracom, jak prezentowana tutaj synteza autorstwa Wojciecha Misztala koncepcje te są nadal wykorzystywane przez badaczy, nawet w kontekście nowych uwarunkowań strukturalnych, związanych z transformacjami społeczeństw współczesnych.

Publikacja *Homo ethicus – homo moralis...* jest z pewnością pozycją wartą polecenia, zarówno dla czytelników dopiero zaczynających poznawać dorobek Marii Ossowskiej, jak i dla specjalistów w dziedzinie socjologii moralności. Przede wszystkim synteza ta porządkuje wątki w twórczości Marii Ossowskiej oraz uwypukla doniosłość jej twórczości i kontinuum w konstrukcji moralności jako faktu ściśle społecznego. Dorobek polskiej uczoney jest ciągle ważny i wykorzystywany na szeroką skalę w socjologii, co świadczy o jego doniosłości poznawczej i naukowej.

Jednocześnie autor nie ulega pokusie wystawienia laurki Marii Ossowskiej, ale traktuje jej dorobek jako materiał do rzeczowej i krytycznej analizy. Można tutaj przywołać chociażby stwierdzenie dotyczące ułomności tez prezentowanych przez polską socjolog moralności. „Ustalenie specyfiki norm moralnych jest zatem możliwe w znacznie większym stopniu, niż to widziała Ossowska. Wskazywano na metodologiczną słabość jej typologicznego podejścia z tendencją do klasyfikacji. Uznała ona za niezbędne znalezienie kryterium umożliwiającego przeprowadzenie poprawnej klasyfikacji wszystkich ocen i norm” (Misztal 2017: 206). Zdania krytyczne pełnią w pracy Wojciecha Misztala ważną funkcję porządkującą, gdyż pozwalają na odwołanie się do treści, które nie były szeroko rozważane przez Marię Ossowską, a które z dzisiejszej perspektywy poznawczej domagają się analizy. Widać w tym ujęciu również dojrzałość autora oraz jego zasób wiadomości w prezentowanej tematyce.

Jedynym mankamentem, zauważalnym już w momencie pierwszego przeglądania publikacji, jest znikoma liczba obcojęzycznych źródeł bibliograficznych, co może skutkować stawianiem zarzutu o braku uwzględnienia

odwołań nauki światowej do dorobku Marii Ossowskiej. Jednak te obawy znikają z pola widzenia po dokładnym przestudiowaniu przywołanych w bibliografii źródeł. Wojciech Misztal powołuje się zasadniczo tylko na dwa teksty anglojęzyczne – są to ujęte w bibliografii pozycje: Denys W. Harding *Social psychology and individual values* oraz praca pod redakcją Stevena Hitlina i Stephena Vaiseya pt. *Handbook of the sociology of morality*. Autor przywołuje także klasyczną pracę Alfreda Fouillèe pt. *Les éléments sociologiques de la morale* z 1905 r. Natomiast w przedmiotowej literaturze można odnaleźć nieco więcej pozycji obcojęzycznych, w tym przede wszystkim angielskich, np. *The knowledge of good: critique of axiological reason* Roberta S. Hartmana. Warto nadmienić, że stosunkowo dużo opracowań w języku angielskim na temat dorobku Marii Ossowskiej wydają autorzy polscy, np. artykuł Marcina T. Zdrenki *Maria Ossowska. Moral philosopher or sociologist of morals?* opublikowany w czasopiśmie „Journal of Classical Sociology”. Należy jednak dodać, że Wojciech Misztal odniósł się do dwóch tego typu prac, a mianowicie pozycji Krzysztofa Kicińskiego *Two functions of morality* oraz tekstu Ewy Nowickiej *Morality and the cultural anthropology*, zamieszczonych w periodyku „The Polish Sociological Bulletin”.

W przedmiotowej pracy brakuje również odwołań do wydanej w języku polskim pracy Particka Pharo pt. *Moralność a socjologia. Sens wartości między naturą a kulturą*, skądinąd uznanej pozycji z tego zakresu tematycznego. Brak odwołań do autorów zagranicznych mógłby wywołać krytykę przedmiotowej pracy, jednakże trzeba dodać, że w literaturze obcojęzycznej nie istnieje obecnie żaden kanon prac odnośnie do socjologii moralności, który byłby uznany za obowiązujący. Stąd też w zasadzie wszystkie drogi poznania oraz wnioski są dostępne w literaturze polskiej. A ta, jak widać powyżej, jest obficie przywołana w bibliografii omawianej pracy. Na marginesie można dodać, że autor odniósł się do angielskiego wydania dzieł samej Marii Ossowskiej, co widoczne jest chociażby w przywołaniu pracy *Social Determinants of Moral Ideas*, wydanej przez Uniwersytet w Pensylwanii.

Podjęta przez Wojciecha Misztala próba nowej syntezy dorobku pojęciowego Marii Ossowskiej może przyczynić się do powrotu do analizy pojęć socjologicznych, które są dziś zapomniane i niewykorzystywane w dyskursie naukowo-badawczym. Są to m.in. takie terminy, jak chociażby „spoidła społeczne” (wprowadzone przez Ludwika Krzywickiego), „gospodarstwo społeczne” (Józef Supiński) czy „lustracje społeczne” (Stanisław Rychliński). Pojęcia te, mimo że brzmią archaicznie, powstały w wyniku podobnych ustaleń poznawczych, co inne, szeroko wykorzystywane nawet dziś terminy klasycznej socjologii, takie jak „rezydua”, „derywacje” czy również „perspektywy organicystyczne”. Warto podejmować próby ponownej interpretacji takich ustaleń, co doskonale widać w propozycji wydawniczej Wojciecha Misztala. Wiadomo wszakże, że perspektywa nowego odczytania oryginalnego pojęcia lub teorii przez badacza z zewnątrz ubogaca źródłowy materiał, wpływa także na mnogość interpretacji i dyskusji. Jednym słowem – taka tematyka żyje, nie stanowi wyłącznie wartości archiwalnej.

Wracając do podjętego na początku wątku umieszczenia człowieka pomiędzy przestrzeniami etyki i moralności, warto odnieść się do słów Wojciecha Misztala: „Droga, którą przebyła Maria Ossowska, daje się ująć syntetycznie w tytule książki *Homo ethicus – homo moralis*. Socjologia moralności, zaprojektowana jako jeden z działów nauki o moralności, stała się dzisiaj w pełni autonomiczną dyscypliną socjologiczną. W książce tej prześledziliśmy pewien proces, w którym refleksja nad »człowiekiem etycznym« przerodziła się stopniowo w refleksję nad »człowiekiem moralnym«” (Misztal 2017: 235). Problematyka poruszana przez Marię Ossowską rozpatrywana była przez postulat obiektywnego badania zjawisk życia moralnego. Odnosząc się do przytoczonego wcześniej motywu i zamierzenia napisania tej pracy, należy stwierdzić, że autor wywiązał się z założonego zobowiązania, gdyż właściwie zinterpretował ustalenia Marii Ossowskiej, przybliżając jej dorobek. Co więcej, uporządkował te wątki w twórczości polskiej uczoney, które do tej pory były rozproszone.

Podsumowując – można stwierdzić, że ustalenia zaproponowane przez Wojciecha Misztala w jego publikacji spełniają obiektywne wymogi, jakie stawia się przed pracami będącymi syntetycznymi ujęciami dorobku klasyków. Praca ma przede wszystkim dużą wartość poznawczą, ponieważ wydobywa sens socjologii moralności Marii Ossowskiej, osadzając jej twórczość w różnych kontekstach oraz porównując ją z innymi publikacjami, w których podejmuje się zagadnienia moralności. Autor w przystępny sposób przedstawia proces klarowania się unikalnej koncepcji moralności Marii Ossowskiej i jej zapożyczenia od innych autorów, m.in. od Emila Durkheima czy Marcela Maussa. Dokonuje także w wielu miejscach udanej polemiki

z ustaleniami teoretycznymi polskiej socjolog moralności, wskazując na pewne indywidualne motywy w jej twórczości. Taki zabieg powoduje, że prezentowana praca wydaje się bardzo dobrym kompendium wiedzy o socjologii moralności w wydaniu Marii Ossowskiej, zarazem przybliżającym ewolucję jej poglądów od zagadnień etycznych ku kategoriom społeczno-moralnościowym.

Dodatkowo publikacja pokazuje wielki dorobek Marii Ossowskiej w dziedzinie nauk społecznych, łącząc w tym perspektywę socjologiczną z innymi kierunkami poznania naukowego. Jako biografia intelektualna spełnia wszystkie wymagania dla tego typu prac. Dorobek polskiej uczonej od dawna domagał się solidnego naukowo, ale zarazem przystępnego opracowania, do którego mógłby zajrzeć nawet mniej wyrobiony czytelnik. Książka Wojciecha Misztala *Homo ethicus – homo moralis...* jest jednocześnie bardzo dobrą zachętą, aby z tego dorobku skorzystać.

### Bibliografia

- Misztal W. (2017), *Homo ethicus – homo moralis. Marii Ossowskiej koncepcja socjologii moralności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Ossowska M. (1957), *Podstawy nauki o moralności*. Warszawa: PWN.
- Ossowska M. (1986), *Ethos rycerski i jego odmiany*. Warszawa: PWN.